

Stereotyp płci

Małgorzata Filipek

Stereotyp mężczyzny w przekładzie *Opowieści o mężczyznach* Miloša Crnjanskiego

Znaczna część naszej przestrzeni duchowej, obrazów i sposobów reagowania na świat i na innych ludzi wytworzona jest przez stereotypy, tj. spontanicznie ukształtowane, *quasi*-empiryczne generalizacje, które — gdy już się utrwala — niemal nie dają się korygować przez późniejsze doświadczenia¹. Stereotypy są częścią wspólnego dziedzictwa przekazywanego z pokolenia na pokolenie, a powstają w najwcześniejszym okresie rozwoju jednostki, która uczy się ich, obserwując i naśladując zachowania rodziców, rówieśników, ważnych dla niej osób dorosłych. Przystajanie stereotypów dokonuje się zwłaszcza w kontaktach z osobami i grupami znaczącymi, intensyfikuje się w warunkach silnego obciążenia emocjonalnego. Stereotypizowanie bywa często sposobem na uproszczenie spojrzenia na świat, zwalnia z podejmowania intensywniejszych wysiłków umysłowych, co przesądza o łatwym ich przyswajaniu i dużym przywiązaniu do nich².

Jednym z najbardziej rozpowszechnionych jest stereotyp płci. Płeć oddziałuje na wszystkie sfery aktywności człowieka, stanowi ważny składnik tożsamości, konstruowania własnego „ja” i samoidentyfikacji. Ustalenie tego, kim się jest, wymaga między innymi określenia przynależności płciowej, która opiera

---

¹ L. Kołakowski: *O stereotypach narodowych*. W: L. Kołakowski: *Mini-wykłady o maxi-sprawach*. Kraków 2008, s. 199.

² M. Chodkowska: *Antyczne korzenie współczesnych stereotypów*. W: *Stereotypy — walka z wiatrakami?* Red. A. Bujnowska, J. Szadura. Lublin 2011, s. 16—17.

się na utożsamieniu z daną grupą mężczyzn lub kobiet oraz wyobrażeniu o tym, co znaczy być mężczyzną i kobietą. Płeć wpływa na postrzeganie samego siebie oraz na ocenianie innych osób. Dychotomiczny podział płci nie wydaje się tak prosty, gdy spotyka się osobę, która wymyka się tej klasyfikacji. Współczesne badania z zakresu *gender studies* podważają oczywistość tego, co znaczy być mężczyzną czy kobietą. Podejście ponowoczesne do kwestii płci akcentuje fakt, że podstawy biologiczne nabierają znaczenia dopiero w interpretacji społeczno-kulturowej, a kultura wpisuje w fizyczność człowieka (*sex*) określoną treść (*gender*). Nie wystarczy więc zastosowanie biologicznej płci do opisu i percepcji tego, że jest się kobietą czy mężczyzną, potrzebna jest do tego pewna manifestacja zachowań męskich i kobiecych³.

Kwestie płci zajmują istotne miejsce w dorobku pisarskim Miloša Crnjan-skiego (1893—1977), który wykazał zainteresowanie tym zagadnieniem już na początku swojej drogi twórczej, nadając zbiorowi opowiadań z 1920 r. tytuł *Opowieści o mężczyznach* (*Приче о мушком*)⁴. Pierwsze serbskie wydanie *Opowieści o mężczyznach* zawierało sześć utworów odzwierciedlających spojrzenie autora na rzeczywistość⁵. W zbiorze opowiadań pisarz połączył utwory o charakterze krytyczno-satyrycznym [*Święta Wojwodina* (*Света Војводина*); *Apoteoza* (*Апотеоза*); *Wielki dzień* (*Велики дан*)] w cykl *Za zaslona św. Wita* (*Иза видовданске завесе*), nawiązując tym samym do wierszy *Pieśni na dzień św. Wita* (*Видовданске песме*) z tomu poetyckiego *Liryka Itaki* (*Лирика Итаке*, 1919), w którym przywołując tę ważną dla Serbów datę dzienną⁶ dokonał rewizji mitu narodowego⁷. W trzech innych opowiadaniach [*Ogród błogosławionych kobiet* (*Врт благословених жена*); *O bogach* (*О боговима*); *Legenda* (*Легенда*)] składających się na cykl *Mętne symbole* (*Мутни симболи*) pisarz traktuje rzeczywistość w sposób alegoryczny. Do kolejnych wydań zbioru opowiadań *Opowieści o mężczyznach* włączone zostały także następujące utwory: *Zabójcy* (*Убице*, 1918), *Adam i Ewa* (*Адам*

³ M. Bieńkowska-Ptasznik: *Problem tożsamości płci w świetle badań nad transseksualizmem*. W: *Tożsamość i przynależność. O współczesnych przemianach identyfikacji kulturowych w Polsce i w Europie*. Red. zbiorowa. Toruń 2008, s. 198—201.

⁴ М. Црњански: *Приче о мушком*. Београд 1993.

⁵ Р. Вучковић: *Ране приповетке Милоша Црњанског*. В: М. Црњански: *Приче о мушком...*, s. 171.

⁶ Przymiotnik „vidovdanski” w nazwie cyklu pieśni i opowiadań nawiązuje do dnia 28.06. („Vidov dan”, po polsku „dzień św. Wita”). Z dniem tym związane są ważne wydarzenia historyczne. I tak 28.06.1389 r. to data klęski wojsk serbskich z walce z Turkami na Kosowym Polu; 28.06.1914 r. — data zamachu w Sarajewie. Dzień 28.06. zaznaczył się także w najnowszej historii narodu serbskiego. Z okazji 600-lecia bitwy na Kosowym Polu (28.06.1989 r.) Slobodan Milošević (1941—2006) wygłosił w tym historycznym miejscu przemówienie do narodu serbskiego, łącząc w nim hasła komunistyczne z nacjonalistycznymi. 28.06.2001 r. Milošević został przekazany Międzynarodowemu Trybunałowi Karnemu dla byłej Jugosławii w Hadze.

⁷ М. Пантић: *...И друга проза Милоша Црњанског*. В: *Књига о Црњанском*. Приред. М. Ломпар. Београд 2005, s. 196.

u *Ewa*, 1918), *Raj* (*Paj*, 1920) i *Trzy krzyże* (*Три крста*, 1922), które stały się nieodłączną częścią książki.

Trzy opowiadania z serbskiego wydania *Opowieści o mężczyznach* — *Święta Wojwodina*⁸, *Wielki dzień* oraz *Raj* — wraz z minipowieścią *Dziennik o Czarnojevicu* (*Дневник о Чарнојевићу*, 1921) znalazły się w opublikowanym w 1971 r. zbiorze polskich przekładów prozy Crnjanskiego, którym Danuta Ćirić-Straszyńska nadała tytuł *Zapiski o Czarnojevicu i inne utwory*⁹.

Akcja opowiadań osadzona została w leżącej między Dunajem, Sawą i Cisą Wojwodinie. „Mała ojczyzna” Crnjanskiego do zakończenia pierwszej wojny światowej wchodziła w skład monarchii austro-węgierskiej. Zaprezentowane czytelnikom polskim utwory odzwierciedlają losy Serbów z węgierskiej części imperium Habsburgów przed jego rozpadem oraz tuż po upadku, gdzie prawo dyskryminowało narody słowiańskie, a awans społeczny nie był możliwy bez znajomości języka niemieckiego i węgierskiego. Na obszarze tym rozwinął się narodowy ruch serbski, którego uczestnicy prowadzili walkę o uniezależnienie się od władz węgierskich, o wpływy w Cerkwi prawosławnej i w oświacie¹⁰. Wystąpienia Serbów przeciwko dyskryminacji godziły w uprzywilejowaną pozycję Niemców i Węgrów, którzy od początku XX w. dążyli do rozluźnienia stosunków z Austrią, a nawet do oderwania się od niej¹¹.

W opowiadaniach na tle walki o prawa narodowe i procesu upadku władzy węgierskiej toczy się życie urzędników państwowych i ich rodzin, ma miejsce powitanie przez miejscową ludność żołnierzy serbskich przybyłych z Królestwa Serbii, podejmowane są próby rekonstrukcji normalnego życia i odbudowywanie poczucia bezpieczeństwa, utraconego w wyniku pierwszej wojny światowej i przemian, skutkujących ustanowieniem nowego porządku politycznego na Bałkanach i w całej Europie.

Podjęta przez Crnjanskiego tematyka wojny oraz przeobrażeń społecznych i polityczno-ustrojowych wiąże się stereotypowo ze sferą funkcjonowania mężczyzn. Pisarz, kreśląc w *Opowieściach o mężczyznach* wyraziste sylwetki bohaterów, sięgnął do stereotypów związanych z płcią.

Stereotypy płci można rozpatrywać na kilku płaszczyznach. Dotyczą one między innymi cech fizycznych, psychicznych i ról społecznych. Crnjanski w swoich opowiadaniach skoncentrował się na kilku szczegółach wyglądu po-

⁸ M. Crnjanski: *Święta prowincja*. Tłum. M. Znatowicz-Szczepańska. „Bluszcz” 1927, nr 8, s. 12—13; nr 9, s. 10—11; nr 10, s. 8—9; nr 11, s. 12—13; nr 12, s. 10—11; nr 13, s. 8—9. Cytaty zaczerpnięte z tego przekładu zostały oznaczone w tekście za pomocą umieszczonego w nawiasie numeru czasopisma i numeru strony.

⁹ M. Crnjanski: *Zapiski o Czarnojevicu i inne utwory*. Tłum. D. Ćirić-Straszyńska. Warszawa 1971. Wszystkie cytaty w języku polskim pochodzą z tego wydania.

¹⁰ Walce przewodziła utworzona w 1869 r. Partia Liberalna pod przewodnictwem Svetozara Mileticia. W wyniku rozłamu tej partii w 1891 r. powstała Partia Radykalna, na której czele stał Jakov Tomić.

¹¹ M. Tanty: *Balkany w XX wieku. Dzieje polityczne*. Warszawa 2003, s. 98—101.

staci. W przypadku Panty Popicia uwagę zwracają oczy, włosy i ramiona [„żółte, wilgotne oczyska, [...] wypomadowane włosy [...], ramiona [...] szerokie i wysokie” (*Święta Wojwodina*, s. 148)], a także małe stopy w lakierkach, bufiaste spodnie oraz broń — „złoty, cienki »degen«” (*Święta Wojwodina*, s. 147). W opisie charakteryzującego się wysokim wzrostem Maksy Szepicia wyróżnia się długi, czarny surdut i wystająca z kieszeni chustka, którą bohater wyciera wąsy. Pisarz zwrócił uwagę na obuwie portiera Jozy, niesforną fryzurę Tomy, siwą brodę Pery Greka oraz abnegację byłego partnera Jeli, który „nie chciał nawet porządnie się umyć” (*Święta Wojwodina*, s. 164).

Każde społeczeństwo, tworząc wizerunek idealnego przedstawiciela danej płci, określa też role społeczne, które przekazywane są członkom społeczeństwa w procesie socjalizacji. W literaturze psychologicznej funkcjonuje tzw. Inwentarz Ról Płciowych (BSRI — *Bem Sex Role Inventory*), którego autorką jest Sandra Lipsitz Bem. Według listy określeń związanych z rolami płciowymi, cechy męskie to między innymi: skłonności przywódcze, agresywność, ambicja, analityczność, asertywność, współzawodnictwo, obrona własnych poglądów, dominacja, skuteczność, wiara we własne siły, indywidualizm, łatwość podejmowania decyzji, niezależność, samowystarczalność, silna osobowość, chęć zajmowania stanowiska w sprawie, skłonność do podejmowania ryzyka¹². Stereotypy płci dotyczą też cech psychicznych i właściwości behawioralnych, które w danej kulturze przypisywane są jednej płci i porównywane z drugą. Stereotyp męski wyraża się w niezależności, aktywności, kompetencji, łatwości podejmowania decyzji, nieuleganiu naciskom, poczuciu przywództwa¹³.

Kategorię nadrzędną stereotypu płci stanowią desygnaty „mężczyzna” (*мушкарац, мушко*) i „kobieta” (*жена*). Zgodnie z definicją słownikową, „mężczyzna” to „osobnik płci męskiej” [„челюде мушког пола, мушка глава”¹⁴], a „kobieta” — „towarzyszka mężczyzny, kobieta zamężna, małżonka” [„другарица човека, удата жена, супруга”¹⁵]. Podobną definicję zawiera słownik „Macierzy Serbskiej”, charakteryzujący kobietę jako „osobę pod względem płci **przeciwstawną mężczyźnie**” [„лице по полу **супротно мушкарцу, женско**”¹⁶]. Takie usytuowanie kobiety w relacji do mężczyzny, uznawanie jej za byt niesamodzielny, potwierdza stereotypową niższość kobiety, co jest pochodną kultury patriarchalnej, kształtującej w społeczeństwie przekonanie o przewadze mężczyzn. Niższa pozycja kobiet w społeczeństwie jest zjawiskiem występującym powszechnie na całym świecie, a skrajnym przykładem nierówności między

¹² E. Głazewska: *Płeć i antropologia. Kulturowa koncepcja płci w ujęciu Margaret Mead*. Toruń 2005, s. 134—135.

¹³ M. Dziekanowska: *Męska płeć kulturowa w perspektywie socjologicznej*. W: *Męskość w kulturze współczesnej*. Red. A. Radomski, B. Truchlińska. Lublin 2008, s. 62—63.

¹⁴ *Речник српскохрватског књижевног језика*. Издао др Л. Бакотић. Београд 1936, s. 552.

¹⁵ *Ibidem*, s. 234.

¹⁶ *Речник српскохрватског књижевног језика*. Књ. 2. Нови Сад—Загреб 1967, s. 26.

plciami są kraje islamskie¹⁷. Wielowiekowa niewola turecka sprawiła, że islam, który wywarł wpływ na kulturę serbską, o wiele wyraźniej niż kultura polska zaznacza wyższość mężczyzny nad kobietą. Różnica ta manifestuje się już na poziomie definicji słownikowej, która określa kobietę jako „dorosłego człowieka płci żeńskiej”¹⁸.

Akcentowanie nadrzędnej roli mężczyzny na płaszczyźnie fabularnej utworów Crnjanskiego najdobitniej ilustrują dwie sceny ze *Świętej Wojwodiny*, w których Panta Popić pojawia się najpierw w towarzystwie Milevy, a następnie w obecności Jeli. Aktorka, podobnie jak żona, została podporządkowana woli mężczyzny¹⁹, który wrzuciwszy pięć kostek cukru do swojej kawy, zawsze zostawiał na stole jedną kostkę dla każdej z towarzyszek życia, a resztę zamykał na klucz. Efekt podobnego myślenia stanowi refleksja Pery Greka, który widząc na wozie mężczyznę i kobietę stwierdził, że przed wojną kobieta nie siedziałaby obok męża, jej miejsce bowiem było za jego plecami.

Porządek społeczny podtrzymujący i powielający relację dominacji mężczyzny nad kobietą pozwala odnieść wrażenie, że jego położenie jest uprzywilejowane²⁰. Tymczasem mężczyzna podlega presji otoczenia, gdyż musi przejąć odpowiedzialność za losy rodziny, za jej ochronę fizyczną i status materialny. Mężczyzna przyjmował narzucony wzorzec zachowania w obawie przed zakwestionowaniem swojej roli kulturowej i utratą szacunku otoczenia. Normy, których musiał przestrzegać, mogły stwarzać wrażenie zniewolenia. Od tego, w jakim stopniu mężczyzna zdołał podporządkować się stereotypowi płci, zależała jego akceptacja w społeczeństwie.

Wyobrażenia na temat męskich bohaterów opowiadań z cyklu *Opowieści o mężczyznach* ukształtowane w świadomości odbiorców oryginału i przekładu pozwalają zilustrować formuły etykiety grzecznościowej. Różnica tych wyobrażeń jest konsekwencją odmienności zakresu pól semantycznych poszczególnych desygnatów w oryginale i w polskiej wersji utworu. Tytuł „господар”, który stosuje autor oryginału w odniesieniu do Popicia [„господар Пантелија Попић”; „господар Панта Попић”] oraz wobec Pery Greka [„господар Пера Грк”; „господар Пера”] oznacza człowieka, który wydaje rozkazy i dysponuje ludźmi pracującymi dla niego²¹. Wymowę potwierdza także definicja zaczerpnięta ze słownika „Macierzy Serbskiej”, według której „господар” to „**ten, kto rozkazuje**; gospodarz; pan domu; przest. mąż; **ten, który panuje nad sytuacją**,

¹⁷ K. Arcimowicz: *Obraz mężczyzny w polskich mediach. Prawda. Fałsz. Stereotyp*. Gdańsk 2003, s. 55.

¹⁸ *Słownik języka polskiego*. Red. M. Szymczak. T. 1. Warszawa 1992, s. 944.

¹⁹ F. Grčević: *Počeci proznog lirizma Miloša Crnjanskog*. In: *Srpske teme. Komparatistika srodnih književnosti*. Zagreb [b.d.w.], s. 177.

²⁰ З. Томић: *Мушки свет*. Београд 2001, s. 39.

²¹ *Речник српскохрватског књижевног језика...*, s. 137.

zwycięzca; właściciel, posiadacz, bogacz, pracodawca”²². W polu znaczenia tego desygnatu znajduje się zatem siła, władza, dominacja, czyli cechy stereotypowo przypisywane mężczyznom.

W przekładzie D. Ćirlić-Straszyńskiej ci dwaj mężczyźni to: „pan Pantelija Popić”, „pan Panta Popić” oraz „pan Pera Grek” albo „pan Pera”. Naczelnik stacji z opowiadania *Raj*, który w przekładzie nazwany został „panem szefem”, w oryginale występuje jako „госпоин шеф” (*Paj*, s. 125). Odpowiednik „госпоин”/„госпон” stanowi element tytulatury, nadawany każdemu człowiekowi, z którym nie łączą rozmówcy bliskie relacje²³. Definicja zamieszczona w słowniku sześciotomowym poszerza zakres semantyczny, odnosi się do człowieka wywodzącego się z warstwy mieszczańskiej; urzędnika, pracownika umysłowego; człowieka, który przywiązuje wagę do swojej powierzchowności i zachowania; człowieka wytwornego [„човек из грађанске класе (најчешће као титула у ословљавању, из почасти); чиновник, онај који не ради физичке послове; онај који пази на своју спољашњост и на понашање; отмен човек; центлмен”²⁴]. W polu semantycznym tego desygnatu nie pojawiają się cechy podkreślające moc i potęgę wpisaną w stereotyp mężczyzny, jak to miało miejsce w przypadku desygnatu „господар”. Ów naczelnik stacji, „pan szef”, nazywany jest wprawdzie „najważniejszą osobistością w mieście” (*Raj*, s. 222), lecz jego pozycja społeczna różni się znacznie od pozycji Panty Popicia czy naczelnika zarządu miejskiego, którym był Pera Grek, zanim zastąpił go urzędnik węgierski. Tłumaczenie polskie nie akcentuje więc tak wyraźnie, jak czyni to oryginał, pozycji społecznej tych mężczyzn.

Współczesne stereotypy lokują mężczyznę w świecie zewnętrznym, gdzie spełnia się w życiu zawodowym. Zgodnie z powszechnymi oczekiwaniami, powinnością mężczyzn jest bowiem utrzymanie rodziny i praca zarobkowa. Wśród bohaterów Crnjanskiego znajdują się przedstawiciele różnych zawodów — urzędnicy państwowi, oficerowie wojska, kupcy, aktorzy, duchowni, rzemieślnicy. Poza miejscem pracy (magistrat, zakład fryzjerski, sklepy, cerkiew, teatr), można ich spotkać w przestrzeni publicznej, gdzie aktywnie uczestniczą w wydarzeniach determinujących losy całej społeczności, np. na wiecu, gdzie wąż się losy konfliktu z władzą węgierską; na ulicach, gdzie dokonują samosądu nad węgierskim naczelnikiem i świętują odejście administracji węgierskiej, rozmawiają o polityce, kolportują ulotki, śledzą doniesienia prasowe, uczestniczą w zebraniach, wyrażają swoje sympatie polityczne oraz określają swój stosunek do obcej władzy [Panta Popić „kazał wygarbować skórę komisarzowi” (*Święta Wojwodina*, s. 174)]. Przedmiotem rozmyślań i dyskusji mężczyzn stają się także przeżycia z okresu pierwszej wojny światowej.

²² *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Књ. 1..., s. 538.

²³ *Речник српскохрватског књижевног језика*..., s. 137.

²⁴ *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Књ. 1..., s. 539.

Mężczyźni ze znanych czytelnikowi polskiemu opowiadań to patrioci, sprzeciwiający się procesowi madziaryzacji ludności serbskiej oraz obrońcy serbskiej tradycji i kultury. Pochwałę serbskości i skierowaną do rodaków przestrożę przed odwrotem od tradycji wygłasza w opowiadaniu *Święta Wojwodina* poeta Laza Kostić (1841—1910), uznawany przez przedstawicieli awangardy, do której należał M. Crnjanski, za przywódcę duchowego, oraz młody kleryk, który wędruje po wsiach, zwołując wiece i zebrania.

Mężczyźni z opowiadań Crnjanskiego funkcjonują nie tylko w przestrzeni publicznej, lecz także w sferze prywatnej. Pisarz szkicuje ich sytuację rodzinną, relacje z najbliższymi. Panta Popić rozmyśla o pozbyciu się żony, obwiniając ją o rozpad małżeństwa i swój romans z aktorką. Jego teść, kupiec Maksa Szepić, martwi się o los córki Milevy, stając się uosobieniem troskliwego ojca. Wdowiec Pera Grek, były naczelnik zarządu miejskiego, unika kontaktów z obecnie wrogo do niego nastawioną córką, z którą przed laty łączyły go bliskie relacje. Kupcy, którzy w obawie przed grasującymi na drogach bandami nie wracają na noc do swoich rodzin, przesiadują w domu publicznym, gdzie prowadzą długie rozmowy o swoich rodzinach i dzieciach.

Oprócz wojny i polityki, za domenę mężczyzn uznawana jest sfera seksu. Symbolem przyzwolenia na swobodę obyczajów, której beneficjentami są zgodnie ze stereotypowym wyobrażeniem głównie mężczyźni, staje się dom publiczny „Raj”. Przebywają w nim kupcy, odwiedzają go uczniowie, oficerowie, urzędnicy państwowi. O stereotypowo przypisywanej mężczyznom swobodzie w sprawach seksu świadczą liczne przygody Popicia. Jego żona znajdowała usprawiedliwienie dla takiego postępowania [„A niech tam, jest przecież mężczyzną” (*Święta Wojwodina*, s. 153)], posłuszenie przyjęła też myśl o tym, że mąż może wypędzić ją z domu i zamieszkać z kochanką. Aktorka Jela również kwituje dążenie Panty do seksualnego zbliżenia, posługując się stereotypową, uogólniającą oceną — „wszyscy jesteście tacy sami” (*Święta Wojwodina*, s. 165).

Za pośrednictwem przekładu czytelnik zdobywa wiedzę o innym narodzie, jego uwarunkowaniach politycznych, religii, mentalności, kulturze. Przekład pozwala zetknąć się z odniesieniami kulturowymi i wyobrażeniami wiążącymi się z wieloma sferami życia ukazanymi w przestrzeni oryginału. Wiele z tych sfer stanowi obszar dominacji mężczyzn.

W *Opowieściach o mężczyznach* kryją się informacje dotyczące politycznego statusu ziem na obrzeżach Austro-Węgier zamieszkałych przez ludność serbską. Te przygraniczne terytoria Serbowie zasiedlali od czasów zadanej im przez Turków klęski oraz przez cały XVI i XVII w.²⁵ Na ziemiach, które służyły obronie imperium Habsburgów przed inwazją turecką, wyodrębniono tzw. Pogranicze Wojskowe. Już pod koniec XVIII w. doszli do głosu zwolennicy likwi-

²⁵ М. Калаузов: *Постанак, развитак и развојачење војне границе аустријске монархије*. В: „Зборник Матице српске за друштвене науке”. 125. Нови Сад 2008, s. 143.

dacji Pogranicza, które straciło znaczenie obronne po ustąpieniu Turków z ziem austriackich, węgierskich i chorwackich. Gdy w 1867 r. Turcy opuścili tereny Serbii, a na Węgrzech wprowadzono powszechny obowiązek służby wojskowej, istnienie Pogranicza Wojskowego przestało mieć uzasadnienie. Po likwidacji okręgów obszar ten został podporządkowany władzy cywilnej na terenie Węgier i Chorwacji²⁶.

Informacje o przygranicznych terytoriach, z którymi związane są losy bohaterów opowiadań, należą do stereotypowo przypisywanej mężczyznom dziedziny wojskowości. Pera Grek ma ochotę porozmawiać „o ludziach z pogranicza” (*Wielki dzień*, s. 204) z przybyłymi na terytorium Wojwodiny żołnierzami Królestwa Serbskiego, major serbskiego wojska zaś czyni aluzje do pochodzenia oraz działalności swego przyszłego teścia: „Ej ви **црнорукче, граничаре**” (*Велики дан*, s. 49), co D. Ćirlić-Straszyńska przekłada: „Ej, wy, **człowieku z pogranicza, spiskowcu spod znaku Czarnej Ręki**” (*Wielki dzień*, s. 204), odkrywając przed czytelnikami polskimi fakt przynależności mężczyzny do tajnej organizacji patriotycznej, której celem była walka o wyzwolenie Serbów spod panowania tureckiego i austro-węgierskiego²⁷. Pera Grek, czekając na przybycie żołnierzy z Serbii, często rozmyśla o stacjonującym na dawnym Pograniczu „regimencie z Liki” (*Wielki dzień*, s. 203), o którym opowiadali mu ojciec i stryj. Panta Popić, komentując swoje liczne przygody z kobietami z różnych środowisk, mówi: „my, **ludzie z pogranicza**, nie przebieramy” (*Święta Wojwodina*, s. 149), co odpowiada stwierdzeniu „**граничар** не бира” (*Света Војводина*, s. 10). Autorka polskiej wersji opowiadania z 1927 r. przetłumaczyła słowa Popicia, nawiązując do zajęcia, które było udziałem większości mężczyzn Pogranicza: „żołnierz nie przebiera” (nr 8, s. 13). Do politycznego statusu leżącej na obrzeżach Austro-Węgier Wojwodiny nawiązuje wypowiedź sławiąca serbską kulturę i tradycję, której nie wykorzeni obca władza: „Co znaczą granice, budapeszteńscy ministrowie i generałowie wiedeńscy?” (*Święta Wojwodina*, s. 168).

Przekład *Opowieści o mężczyznach* rodzi w świadomości czytelnika wyobrażenie o mieszkańcach Wojwodiny, których umysłowość kształtowała się w sferze wpływów obcych, głównie węgierskich. Wpleciona w tekst utworu leksyka węgierska (np. *nagyságos, vicispán*), informacje o dawnym Pograniczu Wojskowym czy o obecności komisarza węgierskiego, dają pewne pojęcie o relacjach panujących między administracją węgierską a ludnością serbską, w przypadku której biegła znajomość języka węgierskiego stanowiła szansę na otrzymanie lub zachowanie stanowiska. Przed koniecznością nauki języka stanął urzędnik Panta Popić. W ciągu trzech miesięcy opanował ten język młody duchowny, który w wynaradawianych wsiach serbskich podnosił świadomość narodową. Kon-

²⁶ Ibidem, s. 141—146.

²⁷ D. Ćirlić-Straszyńska: *Przypisy*. W: M. Crnjanski: *Zapiski o Czarnojewiciu i inne utwory*. Tłum. D. Ćirlić-Straszyńska. Warszawa 1971, s. 236.

sekwencje wynikające z nieznamości języków urzędowych monarchii ponosił między innymi fryzjer Toma, który nie mógł znaleźć pracy poza rodzinnym miasteczkiem.

Przedmiotem odrębnych konotacji dla czytelnika serbskiego i polskiego staje się węgierski kontekst opowiadań. W tłumaczeniu M. Znatowicz-Szczepańskiej urzędnicy węgierscy „zbijają wszystkich, gdy tylko nastaną” (nr 9, s. 10). Z zasłyszanej przez Popicia dyskusji wynika, że gdy w miasteczku pojawią się urzędnicy węgierscy, zostaną pobici przez mieszkańców Wojwodiny. Przekład Ćirić-Straszyńskiej oddaje sens oryginału [„мађарске чиновнике претуку кад дођу” (*Света Војводина*, s. 11)], który świadczy o chęci przeciwstawienia się Węgrom i gotowości użycia przemocy fizycznej: „[...] kiedy pojawią się węgierscy urzędnicy, trzeba im wygarbować skórę” (*Święta Wojwodina*, s. 151). Gwałtowna reakcja tłumu na słowa Popicia o tym, że w magistracie ma go zastąpić komisarz węgierski oraz scena przepędzenia węgierskiego zwierzchnika, którego Toma „dosiadł [...] niczym konia” (*Wielki dzień*, s. 179), sprawiają, że czytelnik polski, odczuwający sympatię do Węgrów i postrzegający ich głównie przez pryzmat urzeczywistnionej przez generała Józefa Bema idei wspólnej walki o wyzwolenie, zachowanej w popularnym powiedzeniu „Polak, Węgier, dwa bratanki...”, otrzymuje inny obraz relacji serbsko-węgierskich niż odbiorca oryginału. Wyobrażenia o prowadzonym przez administrację węgierską procesie wynaradawiania ludności serbskiej może oprzeć na doświadczeniach historycznych własnego narodu.

Rozbieżności w percepcji oryginału i przekładu wynikają z odmiennego traktowania pewnych postaci, stanowiących swoiste (w tym przypadku męskie) symbole kulturowo-historyczne. Do kategorii różnic w percepcji oryginału i przekładu polskiego należy ocena postaci ostatniego cara rosyjskiego, który staje się przedmiotem rozmów bohaterów opowiadania *Wielki dzień*, oraz figury duchownych prawosławnych.

Miłość Tomy do władcy Rosji była widoczna dla każdego klienta jego zakładu, gdzie wisiało pięć portretów cara. Na jego pozytywny stosunek do Mikołaja II wpływała przyjaźń łącząca Rosję z narodem serbskim, którego dążenia niepodległościowe wspierał carat. Dla czytelnika polskiego figura rosyjskiego cara to symbol trudnego sąsiedztwa, rozbiorów i ponadstuletniej niewoli narodu. Car, który zdaniem Tomy nie powinien zostać zabity chociażby z powodu wyznania, uosabia wielowiekową przyjaźń serbsko-rosyjską oraz wspólną religię Serbów i Rosjan.

Prawosławie reprezentują w opowiadaniach osoby duchowne, które zostały usytuowane przez Crnjanskiego w kontekście odległym od religijnego. Przedstawione przez pisarza postaci wpisują się w stereotyp mężczyzn, którzy nie stronią od alkoholu i towarzystwa kobiet. Pisarz ukazał pijanego popa, który na kolacji na cześć żołnierzy serbskich „belkotał coś, płacząc z radości” (*Wielki dzień*, s. 201). Crnjanski wymienił też przedstawicieli wyższej hierarchii

duchownej — patriarchę, zwanego Strojnisem, oraz wrażliwego na kobiece wdzięki władcy, który okazywał nadmierne zaciekawienie sprawami, które nie powinny absorbować duchownego [„Ech, a kto zobaczy nogi tej dziewczyny...” (*Święta Wojwodina*, s. 161)]. Wizerunek prawosławia w opowiadaniach współtworzy także pełna złych emocji postać protopopa, który nienawidzi Popicia i „mówił o nim »hycek»” (*Święta Wojwodina*, s. 149). Negatywne wartościowanie wypływa także z przesądów, którym ulega Maksa Szepić, wierząc, że spotkanie z nieznanym popem [„trzy razy spotkał nieznanego popa” (*Święta Wojwodina*, s. 171)] zapowiada nieprzyjemne zdarzenie. Sytuacje te wraz z funkcjonującym stereotypem popa jako obarczonego rodziną, nadużywającego alkoholu brodatego ignoranta, zupełne przeciwieństwo wykształconego, uduchowionego księdza, przekładają się w tłumaczeniu na niższość kulturalną prawosławia²⁸. Pozytywne konotacje związane z Cerkwią budzi sam Maksa Szepić, cieszący się w lokalnym środowisku wielkim szacunkiem za sprawą godności, jaką pełni. „Tytop” oznacza stojącą na czele zarządu Cerkwi osobę, która troszczy się o sprawy Cerkwi i jest łącznikiem między duchownymi a wiernymi²⁹. Odnosząc się do pełnionej przez bohatera funkcji, Znatowicz-Szczepańska uczyniła z Szepicia „kolatora”³⁰ (nr 12, s. 11), podnosząc rangę pełnionej przez mężczyznę funkcji, którą Ćirlić-Straszyńska przełożyła jako „kurator gminy cerkiewnej”.

Różnice w odbiorze oryginału i przekładu dotyczą wydarzeń z przeszłości, których sens umyka przeciętnemu odbiorcy tłumaczenia. „Nieszczęsne Kosowe Pole” (*Święta Wojwodina*, s. 168), do którego nawiązuje młody duchowny odwiedzający wsie serbskie, pragnąc rozbudzić uczucia patriotyczne ich mieszkańców, stanowi najważniejszy symbol kształtujący świadomość religijną, narodową i państwową Serbów. Dla odbiorcy przekładu mogą pozostać nieczytelne reminiscencje wydarzeń pierwszej wojny światowej, do których w rozmowach nawiązują bohaterowie Crnjanskiego. Opowieść „o albańskich górach i o odwrocie” (*Wielki dzień*, s. 201) nie kojarzy się czytelnikowi polskiemu z długotrwałą (od 25 listopada 1915 r. do 21 stycznia 1916 r.) operacją wycofywania się z Serbii oddziałów serbskich, które ze stratami w ludziach i w sprzęcie dotarły do Adriatyku, skąd na okrętach mocarstw zachodnich ewakuowały się, wraz z dowództwem i rządem, na wyspę Korfu³¹. Różnice w percepcji obu wersji dotyczą licznych postaci historycznych (Arsenije Ćarnojević), pisarzy (Milovan Vidaković, Milutin Uskoković, Laza Kostić), działaczy kultury (Dimitrije Ružić, Antonije Hadžić, Živojin Dačić). D. Ćirlić-Straszyńska wyjaśniła czytelnikom

²⁸ A. Skrzypek: *Polska — Rosja — stereotypy*. Dostępny w Internecie: <http://www.wbc.poznań.pl/Content/39758/> [Data dostępu: 2.01.2013].

²⁹ *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Књ. 6. Нови Сад 1976, s. 349.

³⁰ Por. osoba mająca prawo obsadzania urzędów kościelnych, zwykle fundator kościoła lub spadkobierca fundatora. Cyt. za: *Słownik języka polskiego...*, s. 953.

³¹ M. Tanty: *Balkany w XX wieku...*, s. 129.

polskim rolę i miejsce tych postaci w polityce i kulturze serbskiej³². W scenie przypominającej przygody miłosne Popicia pod portretem „nieszczęsnego wojewody Szupljikaca” (*Święta Wojwodina*, s. 149) D. Ćirlić-Straszyńska objaśniła nawet postać z portretu³³, w odróżnieniu do autorki wcześniejszego tłumaczenia, która zastąpiła serbskiego wojewodę bardziej znaną postacią — syna cesarza Franciszka Józefa. W tej wersji tłumaczenia z portretu uśmiechał się „nieszczęśny arcyksiążę Rudolf” (nr 8, s. 13). Tłumaczka drukowanego w sześciu odcinkach opowiadania zatytułowanego *Święta prowincja* zrezygnowała z objaśniania pozajęzykowego kontekstu utworu, pozostawiając bez komentarza rzeczywistość ukazaną przez Crnjanskiego. Pominięta w tytule utworu obca nazwa geograficzna pojawia się w formie spolszczonej wraz z wyjaśnieniem [„**Wojewodzina** — prastara dzielnica serbska pod zaborem węgierskim” (nr 11, s. 13)] dopiero w czwartym odcinku opowiadania. Znatowicz-Szczepeńska, eliminując przejawy obcości, spolszczyła także imiona głównych bohaterów (pani Mila, Helena, Pantaleon) oraz pisownię nazwisk (Popicz, Widakowicz) i nazw geograficznych (Wrszac, Chopowo), usunęła też z utworu niektóre elementy prawosławia. W tłumaczeniu tym aktorka Helena wykonuje szalony taniec przed kanonikiem (nr 10, s. 9), a nie przed władzą, a Pantaleon Popicz, rozważając pomysł wypędzenia żony Mili, przypomina sobie, że „żenił się przecie w kościele” (nr 10, s. 8), podczas gdy w nowszym przekładzie „brał ślub w cerkwi” (*Święta Wojwodina*, s. 158). Znatowicz-Szczepeńska, usuwając elementy wyobcowujące przekład, koncentruje się na ukazanych przez Crnjanskiego relacjach międzyludzkich, opartych na trójkącie miłosnym, który tworzy niewierny mąż i dwie kobiety.

Obfitujące w odniesienia historyczno-kulturowe opowiadanie opatrzone zostało trzema przypisami. Oprócz nazwy geograficznej, są to elementy związane z codziennym życiem: „rakija” — w przypisie Znatowicz-Szczepeńskiej — „śliwowica” (nr 10, s. 9) oraz ornament na gałce laski Szepicia przedstawiający „święte litery S”, gdzie „cztery S oznaczają maksymę — samo słońce Srbiju spašava — tylko jedność (zgoda) może zbawić Serbie” (nr 12, s. 11). Decyzja tłumaczki o pominięciu wielu elementów pozajęzykowych sprawiła, że pewne obszary tekstu stały się dla czytelnika polskiego niedostępne. Odbiorca współczesny zwróci niewątpliwie uwagę na przestarzałą już formę językową pierwszej wersji opowiadania. Jej „staroświeckość” wynika nie tylko z dystansu dzielącego czas powstania przekładu od współczesności, lecz także z obecności leksyki

³² Np. Jakov Jakšić to „wojewoda, uczestnik pierwszego powstania serbskiego przeciwko Turkom (1804 r.)”, król Milan, który „zrzekł się tronu” (*Wielki dzień*, s. 187), to „Milan Obrenović (1854—1901) — król Serbii od r. 1882, który w r. 1889 abdykował na rzecz syna, Aleksandra I” itd. Por. D. Ćirlić-Straszyńska: *Przypisy...*, s. 234—235.

³³ Por. Stevan Šupljikac (1786—1848) — wojewoda serbski w okresie Wiosny Ludów i powstania na Węgrzech w 1848 r. Przeszedł burzliwe koleje życia: był oficerem austriackim, francuskim i znowu austriackim. Cyt. za: D. Ćirlić-Straszyńska: *Przypisy...*, s. 233.

bliskiej poetyce młodopolskiej, np.: „noce miesięczne” (nr 9, s. 10), „miodna słodycz” (nr 9, s. 11) czy „rozpaczny [...] płacz” (nr 10, s. 8).

M. Crnjanski lokuje postaci mężczyzn w stereotypowo przypisywanej im przestrzeni publicznej. Są to: wiec, sklep, dom publiczny, karczma, gdzie dyskutują o polityce i sprawach prywatnych. Spotkaniom tym zawsze towarzyszy alkohol. Stereotypem tym posłużył się pisarz, kreśląc powierzchowność Panty Popicia, który miał oczy „puste **jak dwa wypite kieliszki**” (nr 8, s. 12) lub w tłumaczeniu Ćirlić-Straszyńskiej — „puste **jak szklanki po winie**” (*Święta Wojwodina*, s. 148). Cuchnący winem Panta często budził w swojej żonie odrazę. Dla Milevy jego „pijackie szepty” (*Święta Wojwodina*, s. 158) składały się na traumatyczne wspomnienia nocy poślubnej. Pod wpływem alkoholu [„przy którejś libacji” (*Święta Wojwodina*, s. 157)] zrodził się także pomysł wypędzenia Milevy z domu. Maksa Szepić po alkoholu wygłaszał płomienne przemówienia polityczne, Pera Grek zaś „zaszywał się w gospodzie” (*Wielki dzień*, s. 192), by uniknąć uszczypliwości córki. Narzeczony Nady podczas kolacji na cześć żołnierzy z Królestwa Serbskiego wypijał „kieliszek za kieliszkiem” (*Wielki dzień*, s. 200), a kapitan, który w ciągu nocy w „Raju” zamawiał dwadzieścia butelek wina, miewał oczy „podpuchnięte od hulanki” (*Raj*, s. 216). Portier Joza, którego obowiązkiem było utrzymywanie porządku w „Raju”, często chował butelki z winem, aby zapobiec konfliktom. Po nocy spędzonej w gospodzie Panta pamiętał tylko, „że chciał się z kimś bić” (*Święta Wojwodina*, s. 169). Obrazy nocnych libacji i nadużywania trunków nawiązują do utrwalonego przez stereotyp wizerunku mężczyzny, który pod wpływem alkoholu demonstruje swoją siłę fizyczną i odwagę.

Akty pijaństwa i anarchii, świadczące o rozluźnieniu norm obyczajowych i moralnych, charakteryzujących czasy burzliwych przemian polityczno-ustrojowych, podlegają konwencjonalizacji³⁴. W opowiadaniach ukazane są sceny, które stały się wyobrażeniem pewnych sytuacji społecznych, ludzkich postaw i zachowań, co ilustruje nieład przed magistratem, agresja tłumu wobec znienawidzonego naczelnika węgierskiego, pijani ludzie na ulicach lub na wozach przybranych we flagi, pijani żołnierze serbscy noszeni od domu do domu czy „pijane kolo” (*Wielki dzień*, s. 192) tańczone przed cerkwią.

Powstałe w psychologii społecznej pojęcie stereotypu jako „wyobrażenia w naszych głowach” ma związek z językiem. Stereotyp tworzą elementy emocjonalne i wartościujące, towarzyszące tzw. znaczeniu podstawowemu słowa³⁵. W tłumaczeniu D. Ćirlić-Straszyńska zastępuje neutralne czasowniki nacechowanymi emocjonalnie zwrotami, które charakteryzują stan uczuciowy czy fizyczny bohaterów; wykracza poza ramy stereotypu mężczyzny, któremu miało być obce okazywanie uczuć. Na przykład córka Nada, która „męczyła” swojego

³⁴ J. Bartmiński: *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*. Lublin 2009, s. 93.

³⁵ Ibidem, s. 72.

ojca [„мучила [...] je” (*Велики дан*, s. 42)], w oryginalnej wersji utworu kosztowała Perę Greka „wiele nerwów” (*Wielki dzień*, s. 191—192); Toma Polić „miał [...] wyżej uszu” (*Wielki dzień*, s. 184) ludzi, którym przydzielał ziemię, chociaż w oryginale ludzie ci jedynie „znudzili mu się” [„били су му досадили” (*Велики дан*, s. 38)]; Pera Grek, który [„беше изашао” (*Велики дан*, s. 48)], w przekładzie „dreptał na podwórzu” (*Wielki dzień*, s. 201). Ćirić-Straszyńska uzupełnia opowiadania, precyzując w świadomości czytelników polskich obraz miejsc, w których przebywają mężczyźni. Zaznacza, że od dnia, w którym jeden z kupców padł ofiarą zabójcy, pozostali „zaczęli szukać [...] schronienia” (*Raj*, s. 225) w domu publicznym, podczas gdy autor oryginału stwierdza jedynie, że kupcy „od tego dnia przyjeżdżali” [„од тога дана су долазили” (*Raj*, s. 127)]. To „szukanie schronienia” wpływa na osłabienie wizerunku mężczyzn, którzy jawią się jako istoty potrzebujące pomocy, a więc słabe, odbiegające od funkcjonującego w świadomości społecznej stereotypu mężczyzny jako osoby silnej, zdecydowanej. Opowiadania Crnjanskiego stanowią świadectwo spojrzenia na rzeczywistość przez pryzmat trudnych doświadczeń wojennych. Proza autorstwa żołnierza armii austriackiej, zmuszonego do walki przeciwko współbraciom, odzwierciedla pełne rezygnacji i ironii spojrzenie na świat. Źródłem takiego widzenia rzeczywistości jest defetyzm człowieka, który przeżył wojnę, doświadczając najpierw relatywizacji, a potem upadku systemu wartości³⁶.

Cyklowi prozy, w której przeważają wojna i eros³⁷, Crnjanski nadał tytuł *Opowieści o mężczyznach*, gdyż zgodnie ze stereotypowym wyobrażeniem, są to dwie sfery hegemonii mężczyzn. Trzy polskie przekłady tego zbioru ukazują Wojwodinę, której opis został przejawskrawiony z powodu brutalizacji i wulgaryzacji życia³⁸. Nadanie „małej ojczyźnie” autora miana „świętej” przywołuje sferę *sacrum* (Ziemia Święta), co przeczy rzeczywistemu wizerunkowi miejsca, w którym dokonywane są akty rozpusty i przemocy. Z odwróceniem znaczenia mamy do czynienia w opowiadaniu *Wielki dzień* (tytułowy wielki dzień, obnażając najgorsze ludzkie cechy, nie jest dniem wielkości, lecz upadku), a także w utworze *Raj*, w którym przestrzeń domu publicznego staje się granicą oddzielającą przychodzących tu mężczyzn od brutalnego świata. Społeczeństwo ma określone wyobrażenia o tym, jak powinien zachowywać się mężczyzna i jakie cechy winny go charakteryzować; stereotypowo traktuje jako „męskie” cechy związane z siłą, agresywnością, skłonnością do rywalizacji, przebojowością, ambicją, pewnością siebie. Założenia dotyczące męskości wiążą się z odmawianiem mężczyznom prawa do wyrażania uczuć. Uważa się, że każdy mężczyzna musi być zdecydowany, twardy, silny, w żadnym wypadku łagodny i delikatny. Wymaga się od niego, aby polegał jedynie na racjonalnym myśleniu. Mężczyźni z opowia-

³⁶ М. Пантић: *...И друга проза Милоша Црњанског...*, s. 197.

³⁷ Р. Вучковић: *Проза српске авангарде*. Београд 2011, s. 33.

³⁸ Д. Живаљевић: *Милош Црњански, »Приче о мушком«*. В: М. Црњански: *Приче о мушком...*, s. 144.

dań Crnjanskiego — kupcy, oficerowie, urzędnicy aktywni uczestnicy przemian społeczno-politycznych, szanowani żywiciela rodzin, klienci „Raju”, pragnący w panującym po wojnie chaosie odnaleźć spokój i poczucie bezpieczeństwa, swoimi zachowaniami wpisują się w istniejący stereotyp tzw. mężczyzny miękkiego, którego cechuje delikatność i wrażliwość, troskliwego, opiekuńczego w stosunku do kobiet³⁹. Kupcy w domu publicznym nie spędzali czasu na uciechach cielesnych, lecz rozmawiali „o swoich rodzinach, o dzieciach” (*Raj*, s. 226); przebywający tam popołudniami uczniowie opowiadali dziewczętom o codziennych sprawach, byli „tkliwi i delikatni” (*Raj*, s. 211). Popić w relacjach z kochanką także wykazywał się subtelnnością; był „delikatny i cichy” (*Święta Wojwodina*, s. 176), a przed laty manierami potrafił oczarować Milewę, której podobało się, że „całuje ją w rękę i [...] mówi »proszę«” (*Święta Wojwodina*, s. 154).

Bohaterom opowiadań Crnjanskiego chęć odnalezienia osobistego szczęścia pozwala wykraczać poza granice wyznaczone przez stereotyp, głównie poza przypisywaną im siłę, bezwzględność czy brak wrażliwości. Ze stereotypowym wyobrażeniem mężczyzny koliduje nadmierne zainteresowanie własnym wyglądem. Panta Popić, który starannie dobiera garderobę, chwając swoje lustrzane odbicie, stwierdza z zadowoleniem: „[...] жош си леп” (*Света Войводина*, s. 9), co w tłumaczeniu odpowiada frazie: „[...] jeszcze z ciebie **ładny chłopak**” (*Święta Wojwodina*, s. 148). „Damskie buciki z białymi guziczkami” (*Raj*, s. 209), które często nosił portier Joza, nie licują z wyobrażeniem mężczyzny obojętnego na problem własnej prezencji, a ponadto budują jego groteskowy wizerunek.

Crnjanski rozważa w opowiadaniach kwestie narodowe. Nowoczesne pojęcie narodu łączy się tutaj ze stereotypem męskości, zawierającym w sobie cechy męskiej tożsamości⁴⁰. W obrazie polskiej kultury narodowej na plan pierwszy wysuwają się więzi męskiego braterstwa, przyjaźni, idealizowanego słowiańskiego pobratymstwa, uosabianego przez szlacheckich „panów-braci”, hufce rycerskie, spiskowców walczących o niepodległość ojczyzny; uczestników ruchów młodzieżowych w XX w.; legionistów Piłsudskiego. W tej walczącej męskiej wspólnoty dominuje patriotyzm i pochwała braterstwa⁴¹. Wartości te stanowią również ważny aspekt utworów Crnjanskiego, którego bohaterowie rozproszeni w różnych organizmach państwowych (Austro-Węgry, Królestwo Serbskie) doceniają potrzebę jedności i nieodzowność pielęgnowania uczuć patriotycznych.

W tradycyjnym myśleniu o męskości zakładano, że jest ona raz na zawsze ustalona, gdyż wynika z uwarunkowań biologicznych. Różnorodność kontekstów społecznych, w jakich funkcjonujemy, sprawia, że nie ma jednego obowiązującego wzorca męskości⁴². Współczesny paradygmat, w przeciwieństwie do

³⁹ M. Dziekanowska: *Męska pleć kulturowa w perspektywie socjologicznej...*, s. 63.

⁴⁰ M. Janion: *Męska wspólnota i figura Matki*. W: M. Janion: *Niesamowita Słowiańszczyzna. Fantazmaty literatury*. Kraków 2007, s. 270.

⁴¹ Ibidem, 268—269.

⁴² M. Dziekanowska: *Męska pleć kulturowa w perspektywie socjologicznej...*, s. 65.

tradycyjnego, nie jest stały, a jego granice są płynne⁴³. W nowym paradygmacie mężczyznom przyznaje się prawo do wyrażania własnych uczuć i pragnień⁴⁴, co pozwala cieszyć się rodzicielstwem, być kobiecym przy małym dziecku i zdecydowanie męskim, gdy ono podrośnie⁴⁵. Ten typ relacji, które zaprzeczają stereotypowym wyobrażeniom na temat stosunków panujących w patriarchalnej rodzinie, przypomina związek łączący Perę Greka z córką. Ojciec, ujmowany w stereotypie jako opiekuńczy, surowy, lecz sprawiedliwy, wyrozumiały, cieszący się szacunkiem dzieci⁴⁶, w opowiadaniu Crnjanskiego boi się własnej córki i unika spotkań z nią. Kupcy, oficerowie i uczniowie — goście domu publicznego — przeczą stereotypowemu wyobrażeniu mężczyzn szukających w tej instytucji wyłącznie realizacji własnych pragnień seksualnych i zaspokojenia popędu biologicznego. Stereotypowemu widzeniu relacji rodzinnych wymyka się stworzony przez Crnjanskiego schemat, w którym wysoki urzędnik państwowy, narażając się na surowy osąd społeczny, wyrzuca z domu żonę, aby zamieszkać z kochanką.

W opowiadaniach Crnjanskiego mężczyźni ukazani są w różnych sytuacjach i w różnych rolach — męża, kochanka, zwierzchnika, ojca. Stereotyp mężczyzny zarówno w oryginale, jak i w przekładzie ulega procesowi destereotypizacji. Pisarz, wykraczając poza ramy stereotypu, podkreśla głównie emocjonalny wymiar postaci, oddalając się od stereotypowego wizerunku silnego, bezwzględnego, pozbawionego uczuć mężczyzny. Przekłady polskie opowiadań Crnjanskiego zmieniają konotacje semantyczne postaci, nie akcentują, tak jak oryginał, ich pozycji społecznej, rewidują też stereotypowe wyobrażenia na temat relacji łączących przedstawicieli kultury serbskiej z reprezentantami innych narodowości (Węgiei, Rosjanin), wskazują na występujące w kulturze oryginału i przekładu różnice w postrzeganiu postaci z innych kręgów kulturowych, uosabiające władzę duchową i polityczną (pop, car).

O ile stereotyp płci, jako wytwór społeczno-kulturowy niezwiązany ściśle z rzeczywistością oryginału, może być odbierany podobnie zarówno przez czytelników oryginału, jak i przez czytelników przekładu, o tyle prezentacje figur mężczyzn występujących w opowiadaniach, niezwiązane bezpośrednio ze stereotypem płci, wywołują odrębne konotacje. Przyczyną odmiennego sposobu percepcji jest różnica pól znaczeniowych desygnatów w oryginale i w przekładzie oraz odrębność doświadczeń historycznych i społeczno-kulturowych odbiorców oryginału i przekładu.

⁴³ K. Arcimowicz: *Obraz mężczyzny w polskich mediach...*, s. 56.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 57.

⁴⁵ M. Dziekanowska: *Męska pleć kulturowa w perspektywie socjologicznej...*, s. 65.

⁴⁶ J. Bartmiński: *Stereotypy mieszkają w języku...*, s. 103.

Малгожата Филипек

Стереотипне представе о мушком идентитету
у пољском преводу *Прича о мушком* Милоша Црњанског

Резиме

У *Причама о мушком* Црњански је креирао неколико мушких ликова које је приказао у ситуацијама које се стереотипно везују за мушки свет (професионална делатност, политика, сфера еротике). У послератном свету поремећених вредности, у потражи за стабилизацијом и личном срећом мушкарци прекорачују границе које намеће стереотипна представа о мушком идентитету. Уколико перцепција родног стереотипа не разликује читаоце оригинала и превода, превод намеће пољским читаоцима другачији поглед на неке мушке ликове због разлике у културно-историјским искуствима код читалаца превода.

Кључне речи: стереотип, мушкарац, Црњански, превод.

Malgorzata Filipek

Male gender stereotypes
in the Polish translations of Miloš Crnjanski's, *Tales about men*

Summary

Gender stereotypes present a conventionally simplified and standardized conception or image concerning the typical social roles of males and females. M. Crnjanski focuses on the problem of the various stereotypes of men. The writer shows his characters in areas that are stereotypically considered to be appropriate for men, such as professional work, politics, war, and sexual relations. The book contained stereotypes that the readers of the original version and the readers of the translations perceive differently, because Polish and Serbian readers have different historical and cultural experiences.

Key words: stereotypes, men, Crnjanski, translation.